

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477) «1945/1953»

О. В. Водолага

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ЩАСЛИВОГО РАДЯНСЬКОГО ДИТИНСТВА НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ УКРАЇНИ У РОКИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Перемога у Великій Вітчизняній війні стала одним із головних факторів, що визначали розвиток радянського суспільства у післявоєнні роки. Звісно, що успіх у протистоянні з Німеччиною доводив стійкість та торжество радянського патріотизму й любові до Батьківщини. Однак, це супроводжувалося розчаруваннями окремих членів суспільства, що пережили трагедію втрати близьких та інших негараздів воєнного та післявоєнного часу. Отже, про однозначне посилення віри у світле соціалістичне майбутнє говорити було ще зарано. Саме тому перед партійним керівництвом по закінченню війни пріоритетним ставало завдання щодо проведення цілеспрямованої державної політики з впровадження потрібних ідеологем у масову свідомість радянського соціуму.

Вивчення та аналіз процесу конструювання образу дитинства в УРСР у перші післявоєнні роки є достатньо актуальним питанням, адже воно дозволяє нам виявити ціннісні орієнтації радянського суспільства відносно зазначеної категорії населення, які, в умовах пізнього сталінізму, формувались у більшості за допомогою засобів масової інформації, зокрема преси. Окрім того, розробка поданої проблеми дозволить врахувати досвід минулого задля успішного реформування державної політики щодо маленьких громадян сучасної України.

Досліджень з питання репрезентації образу щасливого радянського дитинства у вітчизняній пресі післявоєнних років сучасна українська історична наука практично не має. Тому виникає нагальна потреба у розгляді цієї проблеми. Предметом поданої роботи є засоби та механізм конструювання образу щасливого дитинства радянських дітлахів у добу пізнього сталінізму на сторінках періодичних видань Радянської України. У зв'язку з цим метою статті стає вивчення та аналіз процесу репрезентації зазначеної ідеологеми на сторінках журналів та газет, що виходили в УРСР у роки післявоєнної відбудови.

Маємо зазначити, що небагато вітчизняних вчених займаються питанням репрезентації образу дитинства в різні періоди радянської історії. Серед них Н. Т. Гогохія, О. С. Гречишкіна, Б. Козловський та інші [1]. Більш популярною є ця тема у дослідженнях російських та зарубіжних

науковців, таких як М. В. Ромашова, С. Г. Леонтєва, К. Келлі тощо [2]. Таким чином, подана проблема не знайшла достатнього висвітлення в сучасній історіографії, особливо у вітчизняній науці.

Деякі історики вважають, що перемога над фашизмом вселила більшовикам недосяжну досі, непохитну впевненість у легітимності їх влади. Інші стверджують, що стовпи радянської післявоєнної ідеології хотіли відновити довоєнну політичну машину, безперервно пропагували класичні комуністичні цінності на кшталт радянського патріотизму, працьовитості, вірності справі партії і заповітам Маркса-Леніна, викинувши за борт натиск русоцентризму, а також вплив релігії і буржуазного Заходу, яке допускалося в 1941–1943 рр. Так чи інакше, але друга половина 1940-х і початок 1950-х років традиційно вважаються періодом апофеозу сталінського культу, ксенофобії та войовничої комуністичної ідеології [3]. У ці ж роки в культурі та масовій свідомості радянського суспільства достатньо гучно лунали й інші мотиви, серед яких не останню роль відігравав міф про щасливе дитинство у Радянському Союзі, що виникнув у середині 1930-х років, але в післявоєнний час продовжував займати неабияке місце не тільки у внутрішній, а й зовнішній політиці СРСР.

Ідея про те, що радянські діти живуть безхмарним радісним життям під захистом всевидючого вождя постійно впроваджувалась у масову свідомість суспільства повоєнного періоду. За допомогою засобів масової інформації керівництво СРСР переконувало всіх у тому, що радянські діти, на відміну від їх однолітків в інших країнах світу, насолоджувались відмінною освітою та системою охорони здоров'я, гарними можливостями для проведення раціонального дозвілля, були оточені турботою та увагою всієї радянської держави. У суспільстві, де діти ритуально дякували «рідному Сталіну» за своє щасливе дитинство й вважались ідеальними громадянами країни, звернути увагу на те, що не вся малеча була задоволена своїм життям – означало засумніватися у легітимності всієї політичної системи [4, с.3]. Отже, з середини 1940-х років радянське суспільство стало свідком того, що партійна пропаганда й масова культура були спрямовані на побудування нового соціуму, у якому визначне місце відводилось маленьким громадянам держави.

Пропаганда для дітей та про дітей на сторінках післявоєнної преси стала не менш патріотичною у порівнянні з тим, якою вона була до війни, й захист кордонів залишався головним мотивом. Однак різниця існувала. Насамперед, про це свідчить той факт, що пропаганда післявоєнних років постійно звинувачувала західні країни – перш за все Америку – у тому, що діти капіталістичних країн не мали гідних умов для існування [5, с.234]. У 1947 році в журналі «Вітчизна» було надруковано вірш І. Неходи «Балада про американського хлопчика, що тікав у країну більшовиків», рядки якого вкотре переконували радянських читачів про винятковість їх щасливої долі: «Тяжко жити бідним у Америці, – Всі багатства загриба буржуй. Джек втече і більше не повернеться. Хочеш їсти, хлопче? Гуму

жуй!...Кораблі... Найважче з перевіркою... Він питає у портовиків. Він шукає пароплав, із зіркою, Що прийшов з землі більшовиків... Славсь навік-віків Вільний край – земля більшовиків!» [6, с.55–56]. Зазначимо, що подібні статті достатньо часто були проілюстровані фотографіями. Це і фото вбитої дитини у Сайгоні, над якою стоїть французький поліцейський із гумовою палицею. А перегорнувши сторінку, ми можемо побачити жахливий барак, що слугував японським дітлахам школою. На фоні таких чорно-білих світлин дуже переконливою стає яскрава фотографія, що зображує сім'ю технолога М. М. Максимова з трьома дітьми за вечерею в охайній теплій квартирі [7, с.23–25]. На нашу думку, подібний політичний догмат сприяв, перш за все, створенню позитивного іміджу радянської системи в умовах післявоєнної розрухи.

У роки пізнього сталінізму на міжнародній арені «щасливе радянське дитинство» стало вітриною неабияких досягнень радянської влади, еталоном, що експортувався у країни соціалістичного табору. Окрім того, стан величнійшої держави зобов'язував СРСР очолити світовий рух по захисту дитинства. Частково ми можемо це побачити у новому календарному святі, що уперше було відзначено 1 червня 1950 року – Міжнародному дні захисту дітей [8, с.76]. З того часу більшість травневих та червневих номерів журналів та газет щорічно присвячувались цій події. Святкові репортажі знову ж таки розповідали про жахливе існування маленьких громадян капіталістичних країн та про безхмарне дитинство радянських дітей [9, с.1–4]. Зазначалось, що захист життя й здоров'я дітлахів, боротьба за їх демократичне виховання та освіту було частиною загальної боротьби демократичних сил за мир та безпечність народів. А надихаючим прикладом у цій боротьбі народів слугувало щасливе дитинство радянських дітей, вихованих комуністичної партією [10]. Хоча проголошене на весь світ захищене державою радянське дитинство у дійсності зустрічалось із цілою купою питань (безпритульність, сирітство, голод), які не могли бути повністю вирішені у перші післявоєнні роки. Адже, непоодинокими були випадки, коли більшість дитячих будинків знаходились у непристосованих приміщеннях, не мали харчоблоків та пралень, а їх вихованці спали по двоє на одному ліжку [11, арк.38].

Тим не менше, наприклад, відомий усьому світові піонерський табір «Артек» продовжували рекламувати, як «загальносоюзну кузню дитячого здоров'я та щастя», супроводжуючи розповіді яскравими фотоколажами [9, с.10–11]. А щасливі вихованці дитячих будинків на фоні портрету їх «кращого друга та отця» товариша Сталіна, поглядали на радянських читачів зі сторінок періодичної преси [12]. Знаковою для нас є також фоторобота під назвою «Что дала советская власть детям», опублікована у сьомому номері журналу «Работница» за 1947 рік. Тут ми бачимо охайні родильні будинки, дитячі садки, ясла та дитячі будинки. Зазначалося, що більшість дітей уперше мали змогу піти до школи та отримувати освіту. Окрім того, зверталась увага читачів на широкі можливості дітей у сфері дозвілля та відпочинку у заново побудованих

дитячих театрах, палацах піонерів та інше [13, с.19]. До таких же позитивних висновків мав призводити й перегляд подібної фотороботи під назвою «Счастливое детство» [14, с.8]. Узагалі, нами відзначено той факт, що такий засіб репрезентації ідеологеми щасливого радянського дитинства був достатньо розповсюдженим на сторінках періодичних видань післявоєнних років. У більшості через те, що таким чином достатньо було просто зобразити усміхнені обличчя дітлахів, чисті та комфортні дитячі заклади та інше. Тобто, зазначений політичний догмат набагато ефективніше впроваджувався у масову свідомість радянського суспільства за допомогою візуалізації офіційно прийнятих канонів.

Зазначимо, що на початок 1950-х років вислів «Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство!» використовувався у всіх візуальних продуктах післявоєнного часу. Доказом масового тиражування цього гасла є яскраві плакати та фотографії на сторінках періодичних видань, на яких І. В. Сталін був зображений у колі дітей. Ми помічаємо, що подібні світлини завжди містили багато сонця, квітів та посмішок. Важливим семантичним символом на таких зображеннях ставала роль вождя І. В. Сталіна у якості батька всіх дітлахів. Як правило, його фігура була головною. На нього з обожнюванням дивляться і дорослі, і малі [15]. Тобто, за допомогою такого візуального канону відбувалась не тільки легітимація відданості та вірності вождю, а й проявлявся популізм та демонстрація опіки партії над дітьми.

Одним із розповсюджених засобів впровадження ідеї щасливого радянського дитинства на сторінках післявоєнної преси, окрім загальних фраз та фотографій, ставало підкріплення їх оптимістичними статистичними даними щодо забезпечення цієї категорії суспільства, які не завжди були правдивими. Так, офіційно повідомлялось, що в бюджеті Радянської України на 1952 рік на забезпечення освітніх закладів передбачено витратити 7118,4 млн. карбованців, або 40,6% від загальної суми державних видатків [16, с.3–6]. У дійсності, більшість навчальних закладів у цьому ж році лише наполовину були забезпечені паливом та шкільними меблями. Тільки 58,5% освітніх установ були готові до початку навчального процесу [17, арк.133–136].

Таким чином, політичний догмат «щасливого радянського дитинства», що виник у кінці 1930-х років, продовжував упроваджуватися в масову свідомість післявоєнного суспільства, граючи неабияку роль у механізмі формування нового комуністичного соціуму. Зазначена ідеологема займала важливе місце у створенні позитивного іміджу радянської системи як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Однак, офіційно проголошена ідея щодо безхмарного дитинства радянської малечі у дійсності зустрічалась із безліччю проблем, серед яких у післявоєнні роки головними ставали питання безпритульності та голоду.

Отже, слід констатувати той факт, що у післявоєнні роки радянська влада використовувала таку найменш захищену категорію, як діти, задля легітимації своєї системи. Тому, ми вважаємо достатньо необхідною

подальшу розробку зазначеної у статті проблеми, аби досвід минулого було враховано у майбутньому розвитку Української держави.

Список використаної літератури

1. **Гогохія Н. Т.** Дитина в тоталітарному суспільстві: образ «вірного ленінця» в офіційному дискурсі УРСР у кінці 1920–1930-х рр. / Н. Т. Гогохія // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2009. – №21. – С.42–49; **Гречішкіна О. С.** Воєнізація піонерського руху України у 1929–1939 рр.: ідеологія і практика / О. С. Гречішкіна // Гілея: науковий вісник. Історичні науки. – К., 2010. – Вип.34. – С.1–12;
- Козловський Б.** Спасибі товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство / Б. Козловський // Високий замок. – 2011. – 26 серпня.
2. **Ромашова М. В.** Журнал «Работница» как источник по истории советского детства (1945–1953 гг.) / М. В. Ромашова // Источниковедческие исследования. – М. : ИВИ РАН, 2008. – Вып. 4. – С.154–171; **Леонтьева С. Г.** Пионер – всем пример / С. Г. Леонтьева // Отечественные записки. – 2004. – №3. – С.249–259; **Келли К.** «Маленькие граждане большой страны»: интернационализм, дети и советская пропаганда / К. Келли // НЛЮ. – 2003. – №60. – С.218–251.
3. **Бранденбергер Д. Л.** Национал-большевизм. Сталинская массовая культура и формирование русского национального самосознания (1931–1956) [Электронный ресурс] / Д. Л. Бранденбергер. – Режим доступа: http://krotov.info/libr_min/02_b/ra/ndenberger-3.htm#t18
4. **Городок** в табакерке. Детство в России от Николая II до Бориса Ельцина (1890–1990). Антология текстов «Взрослые о детях» / [под ред. В. Безрогова и К. Келли]. – Москва-Тверь : Научная книга, 2008. – Ч.1. 1890–1940. – 2008. – 393 с.
5. **Келли К.** «Маленькие граждане большой страны»: интернационализм, дети и советская пропаганда / К. Келли // НЛЮ. – 2003. – №60. – С.218–251.
6. **Нехода І.** Балада про американського хлопчика, що тікав у країну більшовиків / І. Нехода // Вітчизна. – 1947. – №12. – С.55–56.
7. **Бакашова Л.** У них нет детства / Л. Бакашова // Работница. – 1951. – №5. – С.23–24.
8. **Ромашова М. В.** Современность «по-советски»: модернизация детства в 1945–1953 гг. / М. В. Ромашова // Материалы XIII Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов–2006». – М. : МГУ, 2006. – Т.1. – С.76–77.
9. **Международный** день защиты детей // Семья и школа. – 1950. – №6. – С.1–4.
10. **Социалистическая** Родина. – 1950. – 1 июня.
11. **Державний** архів Луганської області, ф.Р-693, оп.3, спр.74.
12. **Ворошиловградская** правда. – 1948. – 3 сентября.
13. **Что** дала советская власть детям // Работница. – 1947. – №7. – С.19.
14. **Счастливое** детство // Работница. – 1948. – №9. – С.8.
15. **Юный** ленинец. – 1949. – 1 мая.
16. **Філіппов О. М.** Державний бюджет і завдання дитячих садків / О. М. Філіппов // Дошкільне виховання. – 1952. – №4. – С.3–6.
17. **Центральный** державний архів вищих органів влади України, ф.166, оп.15, спр.913.

Водолага О. В. Репрезентація образу щасливого радянського дитинства на сторінках періодичної преси України у роки повоєнної відбудови

У поданій роботі розглянуто процес репрезентації образу щасливого радянського дитинства на сторінках періодичної преси України післявоєнного періоду. Зокрема, проаналізовані засоби конструювання зазначеної ідеологемі в 1945 – на початку 1950-х років. Також зроблені висновки, що офіційна пропаганда для дітей та про дітей на сторінках періодичних видань грала неабияку роль у механізмі формування нового комуністичного соціуму, створюючи позитивний імідж радянській системі, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

Ключові слова: післявоєнний період, «щасливе радянське дитинство», політичний догмат, масова свідомість.

Водолага О. В. Репрезентация образа счастливого советского детства на страницах периодической печати Украины в годы послевоенного восстановления

В данной работе рассмотрен процесс репрезентации образа счастливого советского детства на страницах периодической прессы Украины послевоенного периода. В частности, проанализированы средства конструирования указанной идеологемы в 1945 – начале 1950-х годов. Также сделаны выводы, что официальная пропаганда для детей и о детях на страницах периодических изданий играла немаловажную роль в механизме формирования нового коммунистического социума, создавая позитивный имидж советской системе, как во внутренней, так и во внешней политике.

Ключевые слова: послевоенный период, «счастливое советское детство», политический догмат, массовое сознание.

Vodolaga O. V. Representation of the image of happy Soviet childhood in the pages of the periodical press of Ukraine during the postwar years of recovery

In this paper we consider the process of representation of the image of a happy Soviet childhood in the periodical press of Ukraine of the postwar period. In particular, the means of constructing of this ideology in 1945 – early 1950's are analyzed. Also, the conclusions are drawn that official propagation for children and about children played an important role on the pages of periodic issues in the mechanism of formation of new communistic society, creating positive image to the Soviet system, both in internal, and in foreign policy.

Key words: the post-war period, «the happy Soviet childhood», a political doctrine, mass consciousness.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2011 р.

Прийнято до друку 27.01.2012 р.